

Lucyna Kudta

Biografie na lekcjach historii – propozycje rozwiązań praktycznych

Od początku lat osiemdziesiątych coraz powszechniej pojawiają się wśród historyków i dydaktyków historii głosy domagające się przywrócenia pierwiastkowi ludzkiemu należnego mu miejsca w nauczaniu historii. Uważa się nawet, że odpotaciowienie historii może być jedną z przyczyn niepowodzeń edukacji historycznej. Aby sytuację tę zmienić, należałoby rozbudować wątki biograficzne, niejednokrotnie do tej pory lekceważone. Doświadczenie wskazuje, że uwzględnienie metody biograficznej jest skutecznym sposobem dotarcia treści historycznych do dzieci i młodzieży¹. Włączanie wątków biograficznych do lekcji historii może pomóc w znalezieniu odpowiedzi na pytanie, czy informacje biograficzne pomogą uczniowi w rozumieniu historii, wywołają procesy myślowe związane z dostrzeganiem problemów, wartościowaniem informacji i sądów?

Biografia w nauczaniu historii może spełniać rozmaite funkcje, zarówno pozwala zdobywać informacje o przeszłości, jak i rozwijać umiejętności intelektualne. Wykorzystywanie biografii w toku lekcji pozwoli na wyobraźni uczniów obrazu przeszłości, który trudniej wywołać przez podanie suchych faktów. Daje szansę na zaangażowanie naszych przeżyć oraz przeżyć i uczuć naszych wychowanków. Jest to możliwe na każdym szczeblu edukacji historycznej, zwłaszcza w młodszych klasach szkoły podstawowej (kl. IV–VI), gdy stosunek emocjonalny do poznawanych treści przeważa nad ich rozumową analizą.

Uczeń na lekcjach powinien dostrzegać w wydarzeniach i faktach historycznych wiodącą rolę ludzi – zarówno jednostek, jak i całych narodów czy społeczeństw. Można wówczas dokonać pierwszej próby oceny zachowań omawianych postaci, co pozwoli młodzieży na akceptację czy negację zachowań i działań².

¹ J. Maternicki, *O nowy kształt edukacji historycznej*. Warszawa 1984. s. 52.

² Cz. Nowarski, *Wokół problemu postaci historycznych w nauczaniu szkolnym*, „Wiadomości Historyczne” 1982 nr 1, s. 81.

Jedną z najważniejszych ról należy upatrywać w wychowawczym oddziaływaniu biografii na życie młodego człowieka, który kształtuje dopiero swój charakter. Pokazywanie dokonań i losów wybranych postaci pozwala na tworzenie wzorów do naśladowania, budowanie systemu wartości. Często postaci prezentowane w szkolnej edukacji historycznej przedstawiane były jednostronnie – jako zdecydowanie pozytywne lub negatywne. Ucząc porównywania różnych biografii, samodzielnej oceny różnych dokonań tej samej osoby, pośrodkowania sądów, kształtujemy logiczne myślenie, a nawet postawy tolerancji wobec działań ludzkich.

Najczęściej na lekcjach historii uczniowie spotykają się z całą plejadą bohaterów. Ich dzieje związane są z walką o wolność i niepodległość, szeroko pojętą kulturą, nauką, gospodarką. Ukazanie losów, sukcesów i porażek poszczególnych postaci daje szansę na kształtowanie umysłów otwartych, widzących potrzeby zmian w istniejącej rzeczywistości, ale i umiejących korzystać z doświadczeń i osiągnąć poprzednich pokoleń.

Sposoby stosowania wątków biograficznych mogą być różne. Przedstawienie postaci oraz bogactwo zaprezentowanej faktografii zależy od wieku uczniów, ich oczekiwań i możliwości poznawczych, od ich poziomu intelektualnego. Można podać wiele przykładów wzbogacania procesu dydaktycznego poprzez inscenizację, projekcję filmową, konkurs, dramę. Częstotliwość ich wprowadzania przez nauczyciela zależy od wytyczonych przez niego celów. Jeżeli pragnie rozwijać myślenie historyczne, to wątki biograficzne pomogą mu w pracy. Nie można przy tym bagatelizować czy pomijać postaci, których ocena jest i była kontrowersyjna. Ich pojawianie się w procesie nauczania pozwala nauczycielowi, aby w trakcie analizy materiału biograficznego dać szansę uczniowi zauważenia, jak często postępowanie jednostek zależy od sytuacji zewnętrznej czy zaistniałych okoliczności. Stwarza okazję podjęcia próby rzeczowej oceny, operowania argumentami, wyciągania wniosków i eliminacji krytykanctwa.

Wiadomości biograficzne podawane i omawiane w czasie zajęć lekcyjnych wpływają na większą ich atrakcyjność, są przyczyną powstawania czy rozwijania zainteresowań historycznych, a także dają postawy do dalszego samokształcenia. Ograniczony czas jednostki lekcyjnej pozwala jednak najczęściej na przedstawianie tylko fragmentów biografii i wymusza na nauczycielu daleko posuniętą selekcję. Lekcja historii daje możliwość wykorzystywania informacji zdobytych poza szkołą, dzięki samodzielnej lekturze, obcowaniu z mediami, wizycie w muzeum, wiadomościom przekazywanym w domu. Ich zderzenia w czasie lekcji umożliwiają rzeczową dyskusję, konfrontację odmiennych ocen, obalenie istniejących mitów. A wszystko sprzyja rozwojowi ucznia, pogłębia jego wiedzę, umiejętności, ożywia emocje, pozwala na pełniejsze przeżywanie, przyswajanie i zrozumienie faktów.

Biografia jako wprowadzenie do tematu lekcji

Wprowadzenie do tematu nowej lekcji, będące pierwszym elementem nowych treści, pełni dość poważną rolę. Jest to bowiem chwila, w której sygnalizujemy pro-

blemy, fakty, osoby obecne w całej jednostce lekcyjnej. Od umiejętności nauczyciela zależy pierwsze wrażenie ucznia; zainteresowanie nowym tematem bądź jego brak. Wprowadzenie nie jest jednak elementem oderwanym od całości, całkiem nowym, może stanowić nawiązanie do poprzedniej lekcji, materiału przerabianego wcześniej, być konsekwencją zadania domowego czy zaleconej lektury. Pełni zatem istotną rolę w wiązaniu treści już poznanych przez ucznia z tymi, które dopiero będzie poznawał. Powinno dać uczniom poczucie ciągłości wydarzeń historycznych, zazębiania i uzupełniania się różnych elementów dziejów, uzmysłowić łączność przyczyn ze skutkami.

Od nauczyciela oczekiwać można, by wiadomości wprowadzające do nowego tematu lekcji przedstawiał rozmaicie, atrakcyjnie dla uczniów, przy użyciu rozmaitych środków dydaktycznych. Wymaga to oczywiście inwencji i dużej wiedzy merytorycznej. Jednak uczeń też nie może być bierny, czekający tylko na inicjatywę uczącego, tylko aprobujący lub odrzucający jego starania. Ogniwo wprowadzające jawi się jako element współgrania czynności i wysiłków nauczyciela z zainteresowaniem oraz przygotowaniem ze strony ucznia. Pomysłowość, ciekawa interpretacja i właściwy dobór środków – ze strony nauczyciela – to uniknięcie rutyny, szansa twórczego zaniepokojenia uczniów, wyeliminowania nudy i stworzenie wrażenia niepowtarzalności każdej lekcji historii. Jest zatem możliwe zastosowanie elementów biograficznych w sposób ciekawy i przełamujący konwencję.

Jedną z możliwości jest zastosowanie fragmentów tekstu źródłowego o charakterze biograficznym. Może pozwolić uczniom na współdziałanie w formułowaniu samego tematu lekcji. Np. odczytanie przez nauczyciela roty przysięgi Kościuszki na Rynku krakowskim pomoże uczniom w ustaleniu, iż będzie on bohaterem nowej lekcji, a omawianym tematem – powstanie zwane kościuszkowskim³. Korzystanie z tekstu źródłowego daje szansę na przybliżenie uczniom niektórych elementów metod pracy naukowej historyka-badacza, uczenie się ostrożnego podchodzenia do źródła. Zadaniem nauczyciela jest przygotowanie ucznia do odbioru takich informacji, dokonywania ich analizy czy kształcenie umiejętności argumentacji. Zastosować możemy np. zapis kronikarski dotyczący osób współczesnych piszącemu, np. Galla o Bolesławie Krzywoustym⁴. Przeczytanie wybranego fragmentu biografii wprowadza ucznia w atmosferę okresu historycznego, który będzie poznawał na bieżącej lekcji, w nastrój i tło wydarzeń politycznych. Dostarcza nowych informacji, często o charakterze anegdotycznym. Przedstawia sylwetkę bohatera z różnych stron, pozwala odejść od szablonu czy mitu. Uczeń przekonuje się, że bohater lekcji nie jest jednoznacznie pozytywny lub negatywny, posiada cechy ludzkie – był dzieckiem, przeżywał przygody, popełniał błędy. To „uczłowieczenie” daje młodzieży poczucie bliskości z omawianą postacią. Taki tekst może być nie tylko źródłem informacji, ale i punktem wyjścia do poznawania w dalszych etapach lekcji (ale i poza nią) nowych wydarzeń i faktów.

³ T. Maresz, K. Juszczak, *Historia w tekstach źródłowych*, Toruń 1994, cz. 2, s. 111–112.

⁴ Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, Kraków 1989, s. 61–170.

Zapis kronikarski dotyczyć może losów ludzi żyjących przed autorem, których dzieje poznał on z istniejących wówczas źródeł pisanych bądź przekazów ustnych. Zapisy takie mogą stanowić jedno z kilku źródeł wiedzy na temat danego bohatera. Mamy możliwość konfrontacji różnych ocen, porównania prawdziwości zapisu. Mogą one przedstawiać jeden z punktów widzenia. Przykładem może być zastosowanie jako wprowadzenia do lekcji o czasach Bolesława Chrobrego zapisu dotyczącego osoby księcia, przedstawionego przez Thietmara i Galla⁵. Rozbieżność ocen tych kronikarzy daje uczniom przykład, iż zapisy kronikarskie nie zawsze są obiektywne, a ocena danej osoby i tworzony jej wizerunek zależy od okoliczności politycznych, w których żyła, osobistych sympatii czy antypatii, a czasem nawet racji stanu. Wynikać może z niemożności otwartego pisania na skutek osobistej zależności od opisywanej postaci. Przykładem może być *Kronika polska* Galla Anonima, żyjącego na dworze Bolesława Krzywoustego, czy nawet *Sekretna kronika* Prokopiusza z Cezarei, żyjącego na dworze Justyniana Wielkiego. Ta często występująca zależność tłumaczy poniekąd brak zdecydowanych ocen opisywanej postaci, pomijanie niekorzystnych wydarzeń, umiarkowany komentarz. Stwarza to dogodny moment, by uczulić uczniów na ostrożne podchodzenie do informacji zawartych w zapisach kronikarskich oraz zachęcić do konfrontowania ich z innymi źródłami wiedzy.

Prócz kronik często wykorzystywane są fragmenty żywotów (mają charakter wybitnie biograficzny). Zastosowane jako wstęp do lekcji mogą dostarczać wielu informacji o życiu i osiągnięciach omawianej postaci. Pisane po śmierci często jednak przesadnie gloryfikują swego bohatera, bowiem celem było ukazanie opisywanej postaci jako wzoru do naśladowania. Przykładem może być możliwość zastosowania jako wstępu do lekcji dotyczącej panowania Bolesława Śmiałego fragmentu *Żywotu św. Stanisława* (tzw. żywot mniejszy). Zasygnalizuje on uczniom, z jakimi bohaterami spotkamy się przy realizacji tematu⁶. Jednak korzystanie ze wspomnianych żywotów służyć może również innym celom. Bowiem wśród informacji poświęconych opisywanej osobie (najczęściej świętego) zawierają, jakby na marginesie, wiele informacji ważnych, w których autentyczność możemy wierzyć. Przykładem może być wykorzystanie jako wstępu do lekcji o początkach państwa polskiego fragmentu *Żywotu św. Metodego* dostarczającego wielu istotnych informacji o państwie Wiślan⁷.

Nauczyciel może również wykorzystywać fragmenty pamiętników, dzienników czy listów osób będących podmiotem lekcji lub bezpośrednich obserwatorów ważnych wydarzeń. Powinien przy tym zwrócić uwagę uczniom, iż nie były one najczęściej przeznaczone do odbioru przez osoby trzecie i czasem zawierają wątki bardzo osobiste. Ze względu na subiektywizm autorów (najczęściej nie zamierzony) praca z takim źródłem wymaga dużej pomocy nauczyciela. Do jego zadań należy taki do-

⁵ T. Maresz, K. Juszczak, *Historia w tekstach źródłowych*, Toruń 1994, cz. 1, s. 92–93.

⁶ Anonim tzw. Gall *Kronika polska*; Prokopiusz z Cezarei, *Sekretna kronika*, [w:] *Wiek V–XV w źródłach*, pod red. M. Sobańskiej-Bondaruk, Warszawa 1997, s. 35–36.

⁷ T. Maresz, K. Juszczak, *Historia w tekstach źródłowych*, s. 86.

bór literatury pamiętnikarskiej, by była ona jak najbardziej wiarygodna. Przykładem praktycznego zastosowania fragmentów pamiętnika może być lekcja poświęcona polityce germanizacyjnej na ziemiach zaboru pruskiego. Jako wprowadzenie do lekcji możemy zapoznać uczniów z fragmentem pamiętnika uczestniczki strajku dzieci we Wrześni⁸. Uczeń poznaje genezę, przebieg i skutki wydarzenia, które zostało przedstawione przez jego rówieśników, co wzmacnia atrakcyjność tematu i ułatwia jego zapamiętanie.

Innym przykładem mogą być fragmenty pamiętników spisywanych przez Ignacego Daszyńskiego. Dają się one wykorzystywać jako punkt wyjścia do lekcji o początkach niepodległego państwa polskiego. Jako wprowadzenie do tematu służyć może np. ich fragment mówiący o kształtowaniu się rządu w Lublinie, okolicznościach, w których powstawał. Wiadomości przekazywane przez autora są w tym przypadku pełną relacją naocznego świadka, świadomego swej roli. Stanowią więc doskonały materiał faktograficzny, a także mogą być zachętą dla ucznia do kontynuowania tej lektury poza lekcją historii⁹.

Bogatym źródłem informacji były i są wspomnienia świadków wydarzeń historycznych, w których brali bezpośredni udział (wspomnienia polityków, twórców kultury). Przykładem praktycznego ich zastosowania może być skorzystanie na lekcji dotyczącej pierwszych wyborów prezydenckich (w 1922 roku) jako materiału wprowadzającego fragmentu pamiętnika Macieja Rataja, który przedstawia okoliczności wyboru Gabriela Narutowicza¹⁰. Korzystanie z takiego źródła przybliży atmosferę towarzyszącą danemu wydarzeniu, sylwetki znaczących polityków i ich poglądy. Młodzież może poznać stosunek autora do opisywanych przez niego wydarzeń, jego komentarz i ocenę zaistniałych faktów. Często też odsłania nieznane uczniom kulisy działań, nastroje społeczne. Wszystko to wpływa nie tylko na uatrakcyjnienie samej lekcji, ale jest przyczynkiem do głębszego, pełniejszego i bardziej wszechstronnego rozwoju ucznia. Uczy umiejętności oceny, przyjmowania lub odrzucania podawanych przez autora argumentów. Pozwala na poznanie prezentowanych postaci w sposób wielostronny.

Nie zawsze korzystać musimy z biografii osób znanych, będących bezpośrednimi uczestnikami czy wręcz twórcami omawianych w czasie lekcji wydarzeń historycznych. Przytaczać możemy relacje (wspomnienia, pamiętniki), których autor jest nam nieznany lub wręcz anonimowy. Jego relacja pozwala na poznanie sytuacji (politycznej czy ekonomicznej) z perspektywy biernego obserwatora, jego ocena czy interpretacja przedstawianych wydarzeń (często subiektywna) daje możliwość spojrzenia na omawiane wydarzenia z innej strony. Powstający w ten sposób wielowymiarowy obraz wzbogaca nie tylko wiedzę uczniów, uczy szukania różnych źródeł informacji, kształtuje postawę otwartą na różne argumenty. Stanowi swoistą konfrontację wiadomości z realiami życia codziennego, które kształtują ich ocenę i od-

⁸ Tamże, s. 162.

⁹ I. Daszyński, *Pamiętniki*, Warszawa 1957, t. 2, s. 321–327.

¹⁰ M. Rataj, *Pamiętniki 1918-1927*, opr. J. Dąbski, Warszawa 1965, s. 123–134.

biór. Przykładem praktycznego rozwiązania może być możliwość zastosowania tekstu anonimowego autora przy omawianiu tematu związanego z kryzysem ekonomicznym w Polsce (w latach dwudziestych XX wieku). Jako wprowadzenie do lekcji możemy wykorzystać fragment pamiętnika łódzkiego robotnika włókienniczego. Jego zapiski wprowadzą ucznia w realia codziennego życia, przybliżą trudności bytowania. Dadzą możliwość pełniejszego poznania i zrozumienia odczuć człowieka, który nie miał żadnego wpływu na rozgrywające się w jego otoczeniu wydarzenia. Ukażą słabość i bezsilność jednostki ludzkiej wobec otaczających ją problemów.

Nie tylko tekst źródłowy dostarcza wiadomości biograficznych pomocnych w realizacji treści wynikających z programu nauczania. Korzystać można z innego rodzaju lektury, choćby popularnonaukowej. Jej fragmenty mogą być również wstępem do poznawania nowych faktów, a nade wszystko do doskonalenia umiejętności uczniowskich. Jest ona dość chętnie przyjmowana przez uczniów, gdyż, pisana współczesną polszczyzną, jest łatwiejsza w odbiorze niż archaiczny często tekst źródłowy. Korzystanie z fragmentów literatury popularnonaukowej jako wstępu do lekcji może być skutkiem pozaszkolnej pracy ucznia. Nauczyciel, planujący wykorzystanie informacji biograficznych zawartych w danej pozycji, może polecić uczniom chętnym bądź specjalnie do tego celu wyznaczonym zapoznanie się z konkretną pozycją książkową przed lekcją. Czytając wstęp do nowej lekcji wybrani uczniowie dzielą się z resztą klasy poznanymi wiadomościami dotyczącymi biografii poznanych osób. Przybliży to omawianą postać, zapoznaje z głównymi faktami z jej życia. Przykładem może być zastosowanie na lekcji mówiącej o pierwszych wolnych elekcjach w Polsce fragmentów książki Marii Boguckiej *Anna Jagiellonka*, traktujących o elekcji i małżeństwie bohaterki ze Stefanem Batorem¹¹.

Korzystanie z literatury typowo naukowej zostawić należy jedynie dla uczniów szkoły średniej. Główną tego przyczyną jest trudność jej zrozumienia i przyswajania przez uczniów młodszych. Przykładem jej zastosowania może być fragment książki Alberta Manfreda *Napoleon Bonaparte* przedstawiający wyprawę cesarza przeciw Rosji. Możemy się nim posłużyć jako punktem wyjścia do lekcji na temat: Upadek Napoleona. Wykorzystać możemy zarówno relację uczniów, którzy wcześniej zapoznali się z lekturą, lub bezpośrednio w klasie odczytać fragmenty wspomnianego rozdziału¹².

Przy wprowadzaniu wątków biograficznych na lekcji historii na szczególną uwagę zasługuje film – dziś najczęściej stosowany w projekcji wideo. Najbardziej wartościowym jest film archiwalny lub dokumentalny. Poza wiadomościami merytorycznymi dostarcza szeregu informacji, z pozoru mało istotnych, będących tłem, ale w gruncie rzeczy wprowadzających ucznia w nieznaną mu rzeczywistość, miejsca, czas. Film o charakterze biograficznym bądź wybrane przez nauczyciela treści biograficzne z innego rodzaju filmu są zazwyczaj z zainteresowaniem odbierane przez uczniów. Uwieczniony obraz bohatera, jego postępowanie, wygląd zewnętrzny

¹¹ M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, Warszawa 1987, s. 45.

¹² A. Manfred, *Napoleon Bonaparte*, Warszawa 1986, s. 763–765.

pozwała na pełniejszą akceptację treści historycznych przekazywanych tą drogą. Młodzież i dzieci są szczególnie wrażliwe na „prawdziwość” prezentowanych postaci. Obraz filmowy pozwala im prawie bez wątpliwości przyjąć i zaakceptować informacje merytoryczne. Jeżeli film zawiera informacje na temat prywatnego życia prezentowanej postaci, jego zajęć, hobby, rodziny, domu, to przydaje autentyczności i ludzkiego wymiaru omawianemu bohaterowi, który często do tej pory był jedynie symbolem wydarzeń. Uczeń poznaje fakty historyczne przez poznawanie elementów biografii.

Przykładem do praktycznego zastosowania może być wykorzystanie fragmentów filmów o charakterze oświatowym, których obecnie ukazuje się bardzo dużo. Bohaterami często są wodzowie, politycy, uczeni. Fragment filmu o gen. Władysławie Andersie, możemy wykorzystać w lekcji dotyczącej udziału Polaków w działaniach II wojny światowej. Przez obserwację losów Naczelnego Wodza uczniowie mogą zdobyć podstawowe informacje dotyczące tematu lekcji. Zwrócić możemy uwagę na bohatera zbiorowego, czyli żołnierzy polskich. Ukazanie ich, często jako bohaterów anonimowych, pozwala na próbę refleksji uczniów nad osiągnięciami jednostki przy poparciu większej grupy oraz wpływie pojedynczych postaci na koleje losów większej zbiorowości. Mamy wiele możliwości wskazania przykładów tak pozytywnych jak i negatywnych.

Umiejętne stosowanie elementów biograficznych we wprowadzeniu do lekcji historii, korzystanie z różnych środków dydaktycznych, uatrakcyjni sam proces uczenia i przekazywania informacji. Kształtuje i rozwija umiejętności. Uczy rozwiązywać postawione problemy, szukać argumentów, bronić sądów czy opinii. Wielowymiarowość takiego uczenia daje podstawy do dalszego samokształcenia, rozbudza i usprawnia intelektualnie.

Fragmenty biografii jako ilustracja faktu lub zjawiska historycznego

Jak już wcześniej wspomniano, biografie mogą spełniać w nauczaniu historii różnorodne funkcje. Jednak w większości obserwowanych lekcji historii treści biograficzne pełnią typową funkcję poznawczą. Realizacja celu poznawczego łączyć się powinna z dążeniem do osiągnięcia innych celów.

Fragmenty biografii stanowią mogą znaczącą pomoc w ilustracji poznawanych na lekcji historii faktów czy zjawisk historycznych. Można je z powodzeniem zastosować w każdym etapie lekcji. Postaci nie powinny być prezentowane i rozpatrywane w sposób oderwany od ówczesnie istniejących systemów ideowych czy politycznych, sytuacji ekonomicznej lub społecznej. Tylko w ten sposób dajemy możliwość poznania szerszej perspektywy danego wydarzenia historycznego, pozwalamy uczniom na poznanie nie tylko postaci, ale i okoliczności i warunków, w których działała, ujawnia się wewnętrzne i zewnętrzne okoliczności podejmowania decyzji, można poznać motywy czynów i reakcji. Uczeń poznaje osoby i wydarzenia z szeroko rozumianym tłem historycznym, społecznym, obyczajowym, politycznym.

A zatem obok informacji kształtujemy w ten sposób też świadomość historyczną. Ilustracją omawianych wydarzeń mogą być fragmenty biografii jednostek nieprzeciętnych, które odegrały rolę decydującą w przedstawianych wydarzeniach, a ich nazwiska stały się symbolami. Mogą być to również biografie osób, których osiągnięcia były incydentem w dziejach narodów czy społeczeństw. Można prezentować biografie całych grup społecznych, będących wyrazicielami idei czy poglądów, dających wzory zachowań charakterystycznych dla danego okresu.

Narzędziami, za pomocą których uczeń będzie poznawał przeszłość historyczną, mogą być środki dydaktyczne noszące charakter biograficzny, a wśród nich: teksty źródłowe (pamiętniki, dzienniki), literatura popularnonaukowa, powieść historyczna, sluchowiska i audycje, film, tablice genealogiczne. Przenoszenie za pomocą wymienionych środków treści biograficznych na lekcje historii, jako ilustracji omawianego wydarzenia, wzmacnia odczucia odbiorców, kształtuje całościowy obraz omawianego zagadnienia, wzmacnia świadomość przyczyn i skutków, kształci wielostronne podejście do poznawanych wydarzeń.

We wcześniejszych rozważaniach zwróciłam uwagę na możliwość zastosowania treści biograficznych za pomocą wymienionych środków jako wprowadzenia do tematu lekcji. Stwierdziłam, iż mogą wówczas mieć zastosowanie również jako ilustracja, przybliżenie nastroju omawianego wydarzenia, charakterystyka epoki, którą uczeń będzie poznawał w toku lekcji. Chciałabym się skupić na sposobach i propozycjach przykładów praktycznych ilustrowania poznawanych wydarzeń historycznych za pomocą biografii już w toku lekcji. Funkcje, które pełnić będą są bardzo podobne, jedynie czas, który na to przeznaczymy może być dłuższy.

Na plan pierwszy wysuwa się korzystanie z tekstów źródłowych. Nauczyciele używają ich chętnie, gdyż jest to najłatwiejszy kontakt ucznia z tym środkiem dydaktycznym i może być stosowany już w klasach IV i V szkoły podstawowej jako uzupełnienie wykładu. Ważną rolę odgrywa moment lekcji, w którym źródło zastosujemy, bowiem ważne jest, by treści trafnie wiązały się z omawianym problemem. Tekstem źródłowym o charakterze biograficznym można ilustrować koncepcje polityczne, wzorce zachowań, obyczaje polityczne, nastroje społeczne. Można w ten sposób wskazać na postawy nacechowane fanatyzmem, ksenofobią nietolerancją lub też odwrotnie.

W szkole podstawowej teksty pełniące funkcje ilustracyjne muszą być krótkie, proste i zrozumiałe dla ucznia. Przykładem może być zastosowanie tekstu w klasie V przy omawianiu panowania Bolesława Krzywoustego zapoznujemy ucznia z fragmentem *Kroniki Galla Anonima*, w którym autor przedstawiając losy wojny z Niemcami, przez opisanie osoby księcia Bolesława i jego polityki ukazuje potęgę państwa polskiego, wprowadza atmosferę ówczesnych czasów oraz uwypukla sens przedstawianego wydarzenia. Zwrócić możemy również uwagę, że przekaz ten jest najbardziej wiarygodny, gdyż kronikarz żył na dworze księcia i jego relacja (choć pewnie nie do końca obiektywna) była prawdziwa¹³. Innym przykładem podobnego

¹³ Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, s. 135–140.

zastosowania tekstu źródłowego może być wykorzystanie fragmentu relacji Piotra Wysockiego o wybuchu powstania listopadowego¹⁴. Autor a zarazem główny bohater Nocy Listopadowej przedstawia nie tylko wydarzenia związane z wybuchem powstania, ale również nastrój na ulicach Warszawy, stosunek poszczególnych osób i grup do działań podchorążych, reakcje i zaangażowanie mieszkańców. Jest to relacja, która przybliży uczniowi nie tylko wydarzenia, ale i towarzyszące im emocje. Pokazuje różnorodne i przez to prawdziwe reakcje społeczeństwa. A zatem w ten sposób możemy przedstawić uczniom ogólny obraz omawianych w trakcie lekcji wydarzeń.

Funkcję ilustrującą pełnić mogą także fragmenty literatury popularnonaukowej stosowane w trakcie toku lekcji. Literatura ta często przedstawia opisywane wydarzenia z nieco innego punktu widzenia niż podręcznik, podaje różne (nawet niesprawdzone) hipotezy, przez co przybliża nawet warsztat historyka-badacza. Jej właściwe stosowanie w szkolnej edukacji historycznej wymaga przestrzegania przez nauczyciela określonych reguł, aby dało pozytywne rezultaty. Musi być wprowadzane stopniowo, począwszy od małego fragmentu czytanego w trakcie lekcji, aby w ostateczności stać się samodzielną lekturą czytaną poza szkolną lekcją historii. To stopniowanie korzystania z tego typu lektury powinno jeszcze wyrobić w uczniach umiejętność analizowania treści, dokonywania wyboru najważniejszych wydarzeń, odróżniania sprawdzonych faktów od domniemywań i hipotez. Tylko w ten sposób uniknąć możemy zafalszowania obrazu przeszłości.

Najczęściej spotykanym sposobem korzystania w codziennej pracy szkolnej z literatury popularnonaukowej jest ilustrowanie jej fragmentami wykładu szkolnego. Zastosowanie takie nie tylko uatrakcyjnia sam proces lekcji, przerywa monotonię wypowiedzi nauczyciela, ale i uzupełnia skromny tekst podręcznikowy. Wzbogaca faktografię o plastyczny, często bogaty i wpływający na wyobraźnię obraz tła historycznych wydarzeń. Kształtuje wyobrażenia o obyczajach, życiu codziennym i szeroko pojętej kulturze w dawnych wiekach. Właściwie zastosowany tekst popularnonaukowy spełni swą dydaktyczną funkcję, jeśli spowoduje wzrost zainteresowania uczniów nie tylko omawianą problematyką, ale i wzmocnieniem nawyku czytania.

Można podać wiele przykładów praktycznego zastosowania tego typu lektury na lekcjach historii, tym bardziej że biograficzna oferta jest bardzo bogata. Przykładem praktycznego zastosowania wspomnianej literatury może być skorzystanie z fragmentu książki Piotra Łossowskiego *Żołnierze minionych lat*, która stanowi zbiór biografii dowódców, żołnierzy, którzy zasłynęli w polskich dziejach. Przy omawianiu wydarzeń związanych z wojną polsko-szwedzką 1655–1660 możemy przytoczyć fragmenty dotyczące Stefana Czarnieckiego¹⁵. Autor przedstawił nie tylko osiągnięcia wojskowe czy polityczne hetmana, ale również dokładnie scharakteryzował sylwetkę bohatera jako pełnego poświęceń, surowego dla siebie i innych, nieublagane-

¹⁴ Relacja Piotra Wysockiego o wybuchu powstania listopadowego 29 IX 1830 r., [w:] *Historia 1789–1990, Wybór tekstów źródłowych dla szkół średnich*, Warszawa 1995, s. 50–52.

¹⁵ P. Łossowski, *Żołnierze minionych lat*, Warszawa 1978, s. 81–86.

go dla wrogów. Ten bardzo pozytywny obraz uzupełnia też ukazanie Czarnieckiego jako typowego człowieka swego czasu, nie wolnego od przywar szlacheckich. Przez pryzmat losów bohatera ukazane zostały wydarzenia związane z walką Polaków z najazdem szwedzkim oraz stosunek znaczących dowódców do toczonej wojny; ich udział w polityce wewnętrznej państwa. Takie traktowanie postaci nie pozwoli na tworzenie mitów czy legend.

Innym przykładem może być przytoczenie fragmentu literatury popularnej, którego bohaterem będzie zbiorowość. Przy omawianiu faktografii dotyczącej pierwszej wolnej elekcji skorzystać możemy z fragmentu książki Marka Boruckiego *O polski tron*, której tematyka dotyczy wolnych elekcji, a bohaterem zbiorowym jest szlachta polska przedstawiona w okolicznościach dokonywania elekcji nowego króla. Korzystając z tego fragmentu nie tylko w sposób bardzo obrazowy i ciekawy poznajemy wydarzenia związane z wyborem Henryka Walezego, ale i wprowadzamy uczniów w rzeczywistość ówczesnej Polski. Fragment przedstawia bowiem dokładnie miejsce elekcji, charakter obrad, zachowania różnych grup szlacheckich, przytacza argumenty i motywy, którymi się kierowały.

Doświadczenie uczy, że często punktem wyjścia dla zainteresowań historycznych jest ciekawa powieść historyczna. Każda lekcja praktycznie może być okazją dla nauczyciela do nawiązania przy omawianiu faktów i wydarzeń do ciekawej powieści historycznej i zachęcania uczniów, by się z nią zapoznali. Frapująco podana wiedza historyczna może stanowić impuls do samodzielnych poszukiwań uczniów, a powieść historyczna jest nieskomplikowaną drogą nie tylko poszerzania wiedzy, ale i rozwijania innych umiejętności. Powieść historyczna wprowadza ucznia w fikcję i fabułę, ale zwykle zawiera realia historyczne, prawdziwe tło wydarzeń, prezentację bohaterów historycznych obok fikcyjnych. To daje szansę spojrzenia z szerokiej perspektywy historycznej na poznawaną epokę. Identyfikuje często ucznia z przeżyciami bohaterów (tych historycznych i tych fikcyjnych), przenosi w atmosferę opisywanych wydarzeń. Świat wiedzy historycznej, dotąd konkretny, realistyczny, oparty na faktach, datach, nagle ożywa, staje się barwny i plastyczny. Kształtuje to w czytelniku obraz minionej rzeczywistości będący kompilacją wiedzy historycznej i wizji przeszłości ukazanej przez pisarza. Niejednokrotnie właśnie tego typu lektura pozwala uczniowi kształtować wyobrażenie o poznawanej epoce. Korzystanie na lekcjach historii z fragmentów powieści historycznej jest niewątpliwą atrakcją, wzmacniającą przeżycia i wyobrażenia ucznia przez zastosowanie literackiego, bogatego języka wypowiedzi, który nie zawsze jest domeną nauczyciela. Wzbogaca słownictwo, uczy sposobu wypowiedzania się, kształci umiejętności słuchania ze zrozumieniem, wpływa na kształtowanie systemu wartości. Może stać się impulsem wprowadzającym w świat doznań literackich, wykształcić nawyk i potrzebę czytania.

Zadaniem nauczyciela jest przygotowanie ucznia do odbioru tego typu literatury. Musi mieć to przebieg subtelny, aby nie pozbawić odbiorcy atrakcyjności i nie sprowadzić powieści historycznej do roli tylko środka dydaktycznego. Ważne jest jednak uświadamianie uczniom występowania w proponowanej literaturze fikcji

literackiej, uczenie odróżniania wydarzeń i postaci historycznych od wymyślonych przez autora, wartościowanie faktów i wydarzeń ze względu na ich prawdziwość. Jeżeli to zadanie spełnimy, odbiór literatury pięknej na lekcjach historii może stać się przyjemnością. Można przedstawić wiele przykładów praktycznego zastosowania na lekcji historii biograficznej powieści historycznej. Ilustracją dla przedstawienia wydarzeń związanych z wybuchem Insurekcji w 1794 roku może być przytoczenie fragmentu powieści Władysława Reymonta *Rok 1794. Insurekcja*¹⁶. Autor bardzo dokładnie zapoznaje czytelnika z sylwetką Tadeusza Kościuszki, przedstawia przebieg składania przez niego przysięgi na Rynku Krakowskim. A nade wszystko malowniczo, szczegółowo przedstawia całe tło tego wydarzenia: obraz tłumu krakowian, wygląd bohatera tego wydarzenia, jego ubiór, zachowanie, reakcję tłumu. Cały opis to bajecznie kolorowe, pełne dynamiki widowisko, oddziałujące nie tylko na wyobraźnię czytelnika czy słuchacza, ale także na przeżycia. Może zatem z powodzeniem wpływać na emocje, potęgując uczucie dumy, ale i pełnej nostalgii refleksji.

Innym przykładem może być zastosowanie fragmentów typowej biograficznej powieści historycznej, jaką jest książka Józefa Ignacego Kraszewskiego *Królewscy synowie*, poświęcona czasom Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego¹⁷. Korzystać można z niej kilkakrotnie przy omawianiu tematyki związanej z panowaniem obu władców. Postać księcia Bolesława przedstawiana przez autora odpowiada wyobrażeniom uczniowskim o jego sylwetce i dokonaniach i budzi entuzjazm uczniów. Korzystając z wybranych fragmentów stworzyć możemy tło wydarzeń historycznych nasycone pięknem literackiego języka, bogactwem opisów i charakterystyk. Ale nade wszystko pobudzamy refleksje nad historią, nad kształtowaniem się państwowości polskiej, nad rodzeniem się świadomości narodowej. Szczególnie możemy zwrócić uwagę na sposób, w jaki autor kreuje żywe postaci bohaterów. Przedstawieni zostali w sposób sugestywny, z ich wadami i zaletami, Bolesław Krzywousty i Zbigniew, a także niezwykle plastycznie postaci fikcyjne czy epizodyczne. Doskonale opisy przyrody nie tylko pobudzają wyobraźnię czytelnika, wręcz przenoszą go w opisywane miejsca i czasy. Jako odrębny fragment możemy zastosować na lekcji opis walk Bolesława z wojskami Henryka V¹⁸. Stanowi on całość artystyczną, głęboko zapadającą w pamięć odbiorcy. Obszerność powieści powoduje, że na lekcji historii możemy korzystać jedynie z fragmentów, ale można polecić ją do samodzielnej pracy w domu. Na pewno przeczytanie tej powieści przez ucznia przed zapoznaniem się z materiałem faktograficznym na lekcji da mu doskonały punkt wyjścia do refleksji. Powieść stanie się żywą, barwną ilustracją poznawanych wydarzeń, ukształtuje ogólne tło, pogłębi świadomość zdobywanych wiadomości, stworzy plastyczny obraz dziejów państwa z czasów Bolesława Krzywoustego, a nade wszystko utwali i wzmocni wyobrażenie bohatera w pamięci ucznia.

Coraz częściej przekazujemy wiedzę historyczną za pomocą środków audiowizualnych. Możemy je również wykorzystywać jako narzędzie do prezentacji treści

¹⁶ W.S. Reymont, *Rok 1794. Insurekcja, Dzieła wybrane*, Kraków 1957, t. XII, s. 45–51.

¹⁷ J.I. Kraszewski, *Królewscy synowie*, Warszawa 1976.

¹⁸ Tamże, s. 472–496.

biograficznych. Wobec ogólnej dostępności magnetowidów to właśnie film może być najczęściej wykorzystywanym źródłem wiedzy historycznej. Dzięki projekcji filmowej uczniowie gromadzą wyobrażenia z zabarwieniem emocjonalnym. Korzystanie z tych środków powinno zwielokrotnić pracę nauczyciela i wzbogacać ją o nowe elementy nie tylko informacyjne, ale i interpretacyjne. Szczególnie ważny dla odbiorcy jest autentyzm prezentowanych treści, przekonanie o obcowaniu z realną rzeczywistością. Oddziałuje na widza nie tylko słowem, ale i obrazem, podkładem muzycznym czy efektami specjalnymi. Film jest środkiem weryfikacji wytworzonych obrazów, powstających w umyśle ucznia w toku odbierania informacji. Mają one charakter bardzo indywidualny, często istnieją duże rozbieżności między tym, co nauczyciel chciał uczniowi przekazać, a obrazem, który powstał w umyśle ucznia. Tutaj zatem miejsce dla filmu, który przez wizualne przedstawienie rzeczywistości zmusza odbiorcę do porównania jej z wytworzonym przez siebie wyobrażeniem. Wynikiem powinno być powstanie obrazu najbardziej zbliżonego do prawdziwego. Uczeń poznaje wiadomości historyczne w powiązaniu ze splotem wydarzeń dziejących się równocześnie. Najbardziej wartościowe wydają się być filmy dokumentalne i archiwalne, których fragmenty możemy wykorzystywać w trakcie lekcji historii. Służą one jako nośnik informacji, ale mogą pełnić także funkcję ilustrującą. Przykładem może być skorzystanie na lekcji dotyczącej faszyzmu w Niemczech z fragmentów filmów często dziś popularyzowanych nawet w telewizji, dotyczących losów np. Hitlera, Stalina czy innych postaci, które decydowały o losach świata. Jeżeli uczniom zaprezentujemy fragmenty filmu będącego biografią np. Hitlera, przedstawimy jedną z najbardziej znanych postaci w dziejach ludzkości z różnych punktów widzenia. Prezentuje działania bohatera związane nie tylko z polityką, ale i życiem codziennym. Ogólny obraz wzbogacony został przez wypowiedzi uczestników i świadków omawianych wydarzeń. Obok sytuacji politycznej w Niemczech przedstawiono sytuację ekonomiczną, a także działania Hitlera dla kultury. Uczeń-widz poznaje szerokie tło wydarzeń historycznych, motywy działania jednostek podane są w szerokiej perspektywie wydarzeń na świecie oraz wpływów najbliższego otoczenia. Kształtuje się wyobrażenie o życiu codziennym, zwyczajach, ubiorach, rozrywkach, czyli szeroko pojętej obyczajowości Niemiec lat trzydziestych XX wieku.

Obecnie spotykamy się z dość bogatą ofertą filmów dokumentalnych o charakterze biograficznym. Obok wspomnianej postaci Hitlera, w podobny sposób poznać możemy sylwetki Stalina, Churchilla, Piłsudskiego, Paderewskiego i wielu wybitnych postaci głównie XX wieku. Podobnie możemy wykorzystywać fragmenty programów edukacyjnych proponowanych w blokach Telewizji Edukacyjnej bądź cyklicznych programów historycznych (np. Rewizja nadzwyczajna, Sensacje XX wieku).

Ważną rolę w edukacji historycznej pełnić może również film biograficzny o charakterze fabularnym. Będzie stanowić atrakcyjne tło omawianych wydarzeń historycznych. Jednak jego odbiór wymaga większej ingerencji ze strony nauczyciela. Przedstawia często wydarzenia autentyczne w otocze fikcji literackiej. Uczeń przed przystąpieniem do oglądania takich fragmentów powinien mieć świadomość,

co jest faktem historycznym, a co fikcją stworzoną na potrzeby uatrakcyjnienia filmu. Często sam wizerunek bohatera historycznego jest nieprawdziwy – odtwarza go przecież aktor – a w świadomości widza już na zawsze może być identyfikowany z prezentowaną postacią. Fabuła, ciekawe losy bohatera, dialogi powodują, że najczęściej film fabularny jest ciekawszy dla ucznia w odbiorze. Przykładem zastosowania takiego filmu może być wykorzystanie choćby fragmentów znanych filmów o losach np. Spartakusa, Hannibala, Cezara. Pierwszego z nich możemy użyć jako prezentacji podłoża powstania niewolników, ilustracji życia gladiatorów w cesarstwie rzymskim. Innym przykładem mogą być fragmenty filmu, którego bohaterem będzie Hannibal, jego fragmenty dotyczące wyprawy Kartagińczyków przeciw Rzymowi, wspaniale i sugestywnie zilustrują np. przeprowianie się wojsk punickich na czele z Hannibalem przez Alpy. Można je zastosować przy omawianiu wojen punickich. Żywy, kolorowy obraz, wzbogacony muzyką i dialogami, zapadnie na dłużej w pamięci ucznia niż nawet najciekawsze słowo nauczyciela.

Nieco mniej atrakcyjną dla ucznia formą będzie wspomaganie procesu lekcyjnego przez użycie fotografii czy reprodukcji dzieł plastycznych. Spełniają one co prawda rolę ilustrującą omawiane wydarzenie, ale dostarczają nieco mniej wrażeń. Często też są prezentowane w podręczniku i nie wymagają odrębnego stosowania przez nauczyciela. Dają możliwość wyobrażenia uczniowi, jak wyglądała osoba, o której się uczy. Wygląd zewnętrzny takiej postaci wpływa na wyobrażenie o życiu codziennym: modzie, sposobie bycia. A zatem ma znaczenie dla poznania tła obyczajowego. Nie wyobrażamy sobie lekcji historii o początkach odrodzonej państwowości polskiej (po 1918 roku) bez prezentacji zdjęć Józefa Piłsudskiego, Ignacego Paderewskiego, Jędrzeja Moraczewskiego. Podobną funkcję na lekcji może pełnić portret przedstawiający wybitną postać historyczną. Korzystanie z niego jako ilustracji do danego wydarzenia narzuca konieczność zachowania ostrożności. Należy zwrócić uczniowi uwagę, iż może być nie do końca wiernie przedstawiać postać, gdyż sporządzony został na zamówienie bądź jest jedynie wizją artysty, jak ma to miejsce w przypadku wizerunków władców zawartych w *Poczcie królów polskich* pędzla Jana Matejki. Wartością samą w sobie jest głównie kontakt ucznia z dziełem sztuki, uczenie go dostrzegania szczegółów artystycznych charakterystycznych dla twórcy czy kierunku, niż dla potęgowania wrażeń czy informacji historycznych. Jest jedynie jedną z form kształcenia humanistycznego, a nie uzupełnieniem wiedzy historycznej.

Jeszcze inną formą plastycznej prezentacji treści biograficznych jest korzystanie z tablic genealogicznych. W graficzny sposób przybliżają one uczniowi związki rodzinne poznawanych postaci. Uświadamiają mu ciągłość i tradycję rodziny. Praktycznie każdy podręcznik do historii prezentuje tablice genealogiczne rodów Piastów czy Jagiellonów. Pozwala to zilustrować związki rodzinne, uzasadnić decyzje polityczne. Genealogia ma również ogromne znaczenie dla uświadomienia roli upływu czasu. Ilustruje często charakter awansu społecznego, który stał się udziałem bohaterów lekcji, pozwala na porównanie długości życia ludzkiego w czasach dawnych z okresem współczesnym.

Podsumowując te rozważania stwierdzić należy, że biografie dostarczają bogatego materiału ilustracyjnego dla lekcji historii. Można je stosować często i różnorodnie, wpływając na sferę emocjonalną ucznia. Pozwalają tworzyć tło przedstawianych wydarzeń, wzmacniać wyobraźnię, wywoływać emocje. Przeżywanie i emocjonalny stosunek do prezentowanych treści stanowi ważny czynnik w kształtowaniu osobowości, gdyż daje motywację dla pełniejszego poznania. Tworzy się w ten sposób wielostronny obraz dziejów, atrakcyjny w formie i treści.

Biografie a czynności rekapitulujące tematykę lekcji

Rekapitulacja ma na celu powtórzenie i utrwalenie świeżo poznanego materiału historycznego. W jej trakcie utrwalane są związki czasowe oraz sprawdza się stopień zrozumienia przez uczniów nowego materiału faktograficznego. To wstępne powtórzenie ma zmobilizować ucznia do trwałego zapamiętania nowych treści. Przez wyodrębnienie problemów nauczyciel zwraca uwagę na najważniejsze treści i czyni podstawę do rozwiązywania zadań będących pracą domową. Osiągnięcie postawionych przez nauczyciela celów zależy także od poprawnej rekapitulacji. Jeżeli rekapitulacja ma pomóc młodzieży w opanowaniu i utrwaleniu nowego materiału, powinna różnić się w formie i sposobie przedstawiania od prezentacji treści faktograficznych. Chodzi bowiem o próbę spojrzenia z innej perspektywy, a nie jedynie mechaniczne odtworzenie poznanych faktów, osób i dat. Należy nastawić uczniów na trwałe zapamiętanie najważniejszych faktów i związków między nimi poprzez wyodrębnienie ich z pewnej całości. Powinno ono ujawnić problemy, które zostaną wspólnie rozwiązane. Ten sposób powtarzania najbardziej nadaje się do wyrabiania w uczniach umiejętności zapamiętywania określonych elementów procesu dziejowego. W rekapitulacji jest również miejsce na korzystanie z różnych środków dydaktycznych. Stanowią one narzędzie służące pełniejszemu poznaniu i zrozumieniu. Można podać wiele przykładów dla zastosowania treści i informacji biograficznych w tej części lekcji. Przytoczone poniżej egzemplifikują jedynie te, które są możliwe do przeprowadzenia. Oczywiście rekapitulacja może być wzbogacona o tekst źródłowy. Ale jego celem nie będzie w tym wypadku ilustrowanie omawianego wydarzenia czy dostarczanie wiadomości. Tekst źródłowy może stanowić punkt wyjścia do dyskusji, próby oceny postaci, zastanowienia się nad motywami działań, które miały istotne znaczenie dla przebiegu wydarzeń. Przykładem może być zastosowanie w czasie rekapitulacji podczas lekcji poświęconej powstaniu listopadowemu tekstu z pamiętnika Natalii Kickiej traktującego o stosunku generała Józefa Chłopickiego do powstania¹⁹. Uczniowie w toku lekcji poznali przebieg i wynik powstania, postać generała jest im znana. W czasie rekapitulacji możemy się wspólnie zastanowić nad postacią dyktatora powstania, rozważając, na ile wiarygodny był przekaz autorki, ukazujący postać przywódcy i jego postępowanie w świetle bardzo

¹⁹ N. Kicka, *Pamiętniki*, Warszawa 1972, s. 215–216.

niekorzystnym. Można wspólnie z uczniami zastanowić się, jakie cele stawiał sobie dyktator. Ciekawe byłoby również porównanie wspomnianego opisu Józefa Chłopickiego z opiniami o tej postaci przytoczonymi przez współczesnych nam historyków. Obok tekstu pamiętnika możemy zastosować wybrane fragmenty z innych publikacji, np. *Powstania Listopadowego* Tadeusza Łepkowskiego. Ponadto prezentowaną postać i jej działania (po analizie motywów i ich konsekwencji) możemy porównać z innymi wodzami powstania. Warto postawić przed uczniami pytanie, co może oznaczać określenie „bohaterowie są zmęczeni” w zastosowaniu do generałów powstania listopadowego? Odpowiedź na nie ukaże nam nie tylko sposób myślenia i argumentowania uczniów, uzewnętrzní ich stosunek do opisywanej postaci, ale pozwoli dowiedzieć się, na ile uczeń kojarzy wymieniane postaci z innymi wcześniej poznawanymi wydarzeniami, czy zna ich losy i dokonania, jak odnosi się do zmian, które zaszły w ich postępowaniu.

Wykorzystanie tekstów źródłowych w rekapitulacji może posłużyć nam do porównania różnych relacji dwóch autorów na temat tej samej osoby. Właśnie podsumowując poznany w trakcie lekcji materiał historyczny możemy spróbować dokonać oceny, która z prezentowanych relacji jest bliższa prawdzie, z czego wynikały rozbieżności w prezentacji i ocenie bohatera naszych dociekań. Przykładem mogą być choćby różne opinie o Józefie Piłsudskim. Przytoczyć możemy uczniom relację Felicjana Sławoja-Składkowskiego o rozwiązaniu Sejmu z 1930 roku, prezentującą postawę bliską uwielbieniu marszałka i bardziej „chłodną” opinię Wincentego Witosa przedstawioną przed sądem w Warszawie w 1931 roku²⁰. Wspólnie z uczniami możemy rozważać obiektywizm obu wypowiedzi, przyczyny różnic w prezentowaniu postaci głównego bohatera, spróbować przewidzieć konsekwencje na przyszłość. Ćwiczymy w ten sposób myślenie przyczynowo-skutkowe, umiejętność analizy i wyciągania wniosków.

Po zapoznaniu się uczniów z nowym materiałem faktograficznym w toku lekcji w czasie rekapitulacji możemy zaproponować, aby na podstawie poznanych faktów biografii poszczególnych (najczęściej wybitnych) jednostek uczniowie spróbowali przedstawić ogólny obraz grupy społecznej. A zatem elementy biografii szczegółowej stać się mogą punktem wyjścia biografii grupowej. Przykładem może być lekcja poświęcona wojnom Rzeczypospolitej w XVII wieku. Uczeń poznaje plejadę bohaterów, najczęściej królów, wodzów czy hetmanów, których osiągnięciami były głównie udane kampanie. W rekapitulacji, przy próbie podsumowania ich dokonań, oceniając np. postaci Jana Karola Chodkiewicza, Stanisława Żółkiewskiego, Jana Sobieskiego, Jeremiego Wiśniowieckiego, możemy wspólnie z uczniami określić, jaki był wzór idealnego rycerza polskiego w XVII wieku. Dodatkową pomoc stanowią mogą teksty źródłowe poświęcone Stanisławowi Żółkiewskiemu, jeden z nich to np. fragment jego testamentu, a dodatkowe źródło wiedzy to np. fragment poematu Samuela Twardowskiego *Władysław IV, król polski i szwedzki*. Próba refleksji nad

²⁰ F. Sławoj-Składkowski, *Strzepy meldunków*, Warszawa 1938, s. 217–220; W. Witos, *Wybór pism i mów*, Lwów 1939, s. 256–259.

podanym tematem to nie tylko sprawdzenie znajomości faktografii, ale także poznawanie systemu wartości Polaków z XVII wieku i okazja do porównania go z dzisiejszym systemem wartości.

Podczas rekapitulacji możemy pozwolić sobie nie tylko na refleksję, ale także na próbę zabawy. Mam na myśli krótką grę dydaktyczną. Może mieć ona różny charakter, np. uczniowie wcielają się w postaci poznane w toku lekcji i próbują bronić ich punktu widzenia. Wymaga to znajomości faktografii, umiejętności argumentowania, ćwiczy poprawność wypowiedzi. Jest też okazją do prezentacji własnych poglądów i idei nie zawsze zgodnych z postawami prezentowanych bohaterów. Przykładem może być lekcja poświęcona rządowi sanacyjnemu w Polsce. Zainscenizować możemy scenkę z parlamentu, w którym znajdują się charakterystyczne postaci tego okresu, np. Piłsudski i jego zwolennicy oraz przeciwnicy. Uczniowie będą mieli za zadanie przedstawić debatę popierającą i krytykującą polską politykę lat trzydziestych. Mogą prezentować poglądy osób, które odtwarzają, ale i swoje własne. Choćby zabawa taka trwała kilka minut, sprawdzi zasób posiadanych wiadomości, sposób ich prezentacji, umiejętność przekonywania przeciwników. Na pewno też przybliży odwórcom prezentowane przez nich postaci.

Poznany w czasie lekcji materiał może stanowić punkt wyjścia do stawiania wielu pytań problemowych, na które nie znajdziemy czasu w czasie prezentowania wiadomości. Nie ma właściwie lekcji historii, na której uczeń nie poznałby kilku czy kilkunastu postaci. Niektóre z nich towarzyszą poznającym historię przez kilka czy kilkanaście lekcji. Często sprawdzamy wiadomości poprzez łączenie osób z wydarzeniami. Rzadziej zastanawiamy się jak te wybitne jednostki oddziaływały na życie zwykłych obywateli swoich państw. Próbą takiego zestawienia może być podjęcie przygotowania opinii, jak wybitne postaci wpłynęły na życie codzienne współobywateli. Przykład mogą stanowić np. Hitler i Mussolini, Stalin, Mao, Churchill. Uczeń może z perspektywy czasu i własnej wiedzy historycznej spróbować i ocenić, jak ci twórcy wielkiej polityki decydowali o losach milionów anonimowych ludzi, swoich rodaków czy poddanych. Jak dzisiaj postrzegamy celowość ich działań, jak mogli to czynić im współcześni?

Przy działaniach rekapitulacyjnych skorzystać możemy również z wiadomości i umiejętności, które poznali uczniowie na lekcjach innych przedmiotów. Szerokie spojrzenie na osiągnięcia ludzkości da obraz rozwoju cywilizacji ludzkiej, ukáže wzajemne przenikanie się treści. Przykładem takiej swoistej korelacji będzie choćby próba oceny i zastanowienia się nad wkładem w rozwój nauki światowej takich bohaterów, jak Bohr, Curie, Einstein, Faraday, Volta czy inni. Są to postaci nieobce uczniowi i choć może biografie te nie są dokładnie znane, to zapewne w toku edukacji szkolnej spotkali się z ich osiągnięciami i wynalazkami. Na lekcji poświęconej osiągnięciom nauki i kultury w pierwszej połowie XIX wieku, w czasie rekapitulacji możemy odwołać się do tych wiadomości. Pomoże to przekonać młodzież, że historia przenika się wzajemnie z innymi przedmiotami szkolnymi.

Refleksję budzić może sam temat lekcji, sformułowany na jej początku, nie zawsze jest do końca przez ucznia zrozumiany. Aby zamknąć treści nowej lekcji,

możemy upewnić się, czy aby na pewno uczniowie rozumieją jej temat. Tym bardziej, że często miewa on formę pytania (na które należy na lekcji poznać odpowiedź) czy przysłowiowego stwierdzenia, nierzadko też odnosi się do sylwetki głównego bohatera. W czasie rekapitulacji zastanowić się na przykład możemy, dlaczego temat naszej lekcji brzmiał: Polacy w epoce napoleońskiej. Jak i dlaczego osoba Napoleona dała nazwę całej epoce? Pozwala to wspólnie z uczniami wyznaczyć kryteria wielkości człowieka, stworzyć system wartości. Dokonać podsumowania jego osiągnięć i porażek, a zatem znów musimy posługiwać się szeroko rozumianymi wiadomościami biograficznymi.

A zatem rekapitułując sprawdzamy nie tylko sposób opanowania nowego materiału poznanego w czasie ostatniej lekcji. Kształcimy również i rozwijamy umiejętności historycznego myślenia. Pokazujemy, jak łączyć treści poznane w różnym czasie nauki szkolnej. Wiążemy wiadomości poznane wcześniej z najświeższymi, wykazujemy ich nierozzerwalne związki. Może to stanowić punkt wyjścia do pracy domowej, sugerować tematy i zagadnienia do zastanowienia się na następną lekcję.

Zaprezentowane propozycje to tylko kilka przykładów bogatej gamy możliwości. Nauczyciel może je dowolnie wykorzystywać, rozwijać, wzbogacać i uatrakcyjnić w czasie toku lekcji lub podczas zajęć pozaszkolnych.

Biographies on History Lessons: Proposals of Practical Solutions

Abstract

There are more and more voices among historians and history teachers which demand restoration of the human element to its rightful place in the teaching of history. Biographical motifs should be expanded in historical education. Biography can fulfill various functions in teaching history: it enables one to acquire information about the past and develop intellectual skills. The utilisation of biographical motifs makes it possible to create a picture of the past in pupils' minds, which is more difficult to evoke by giving just "dry" facts. It allows to engage feelings, it can be used at every level of historical education. The pupil should learn to perceive the leading role of people – individuals and nations – in history. The first attempts at evaluation of the discussed figures can be made on the basis of biographies. There is an important role of educational influence of biographies on the lives of young people, because learning enables them to establish examples to follow, build systems of values. It teaches them to compare different biographies and assess different achievements on their own. It teaches logical thinking, and even influences attitudes of tolerance. In historical education at school, one should not avoid figures whose evaluation is controversial. It provides an opportunity to learn the influence of circumstances on human behaviour, to undertake an attempt at a meaningful discussion, to evaluate, to operate with arguments, to draw conclusions.

Biographical motifs make the lesson process more attractive, develop interest in history, give basis for self-education. A biography can be an introduction to the subject of a lesson. One of the possibilities is to apply excerpts of a source text of biographical nature. Thus, pupils can be familiarised with the methods of work of a historian researcher. We can use

chronicles, diaries, memoirs. It is appropriate to use both popular and academic biographical literature. It can be particularly attractive to use fragments of a biographical film, and a documentary or archival film is most valuable. In addition to the content value, it provides information which introduces the audience to the place and time of historical events to be learnt at the history lesson, and allows it to absorb the contents more fully. The historical events can be illustrated with fragments of biographies of the individuals who played a decisive roles in the discussed events. Those persons are the symbols of historic facts. Biographies of the persons who were the makers of historical incidents are also of great significance. A biography can also be related to the process of recapitulating the subject of the lesson. It gives an opportunity not only to get to know the individual, but also to make an attempt at an evaluation, teaching logical thinking. It makes it possible to create an image of the group on the basis of the facts from biographies of individuals.